

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КАЛАШНИК Володимир Семенович

УКРАЇНСЬКА ПОЕТИЧНА ФРАЗЕОЛОГІЯ
І АФОРИСТИКА ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ПОСОВІТНЕВОГО ПЕРІОДУ

Семантико-типологічний аспект

Спеціальність 10.02.02 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня

доктора філологічних наук

Дніпропетровськ 1992

00519187 (V)

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор П.С.ДУДИК
 доктор філологічних наук, професор Л.А.ЛИСИЧЕНКО
 доктор філологічних наук, професор В.А.ЧАБАНЕНКО

Провідна установа - Інститут української мови АН України

Захист відбудеться 18 грудня 1992 р. о 14 годині
 на засіданні спеціалізованої ради Д 053.24.04 для захисту
 дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора філологічних
 наук при Дніпропетровському державному університеті за ад-
 ресом: 320625, м.Дніпропетровськ-10, пр. Гагаріна, 72,
 філологічний факультет, корп. I, ауд. 804.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці
 Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано "___" листопада 1992 р.

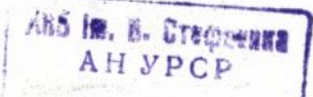
Учений секретар
 спеціалізованої ради
 доктор філологічних наук,
 професор

М.П.КОЛОМІЄЦЬ

Художня мова є творчою лабораторією як використання та естетичної трансформації наявних у мові лексико-фразеологічних засобів поетичності, так і формування нових виражальних засобів, зокрема семантично цілісних одиниць вищого за слово рівня - образних сполук, фраз, надфразних адностей. Поетичне фразотворення породжує цілу систему фразеологічних зворотів та афористичних висловів, якими передається й закріплюється художня оцінка зображеної дійсності, що забезпечує їм і самостійну естетичну вартість. Вивчення цієї системи цікаве у двох планах: у виявленні індивідуальних особливостей мовотворчості поета і в дослідженні впливу мови художньої літератури на розвиток фразеологічного складу сучасної літературної мови.

В українському мовознавстві - з позиції індивідуально-творчих особливостей автора - образні адності, афористичні вирази, крилаті вислови розглядалися як в ідіостилях поетів-класиків, насамперед Т.Шевченка /праці І.Вілодіда, В.Ващенко, Л.Добржанської та ін./, так і в художніх системах поетів нашого часу, зокрема М.Рильського, А.Малишка, Ліни Костенко, Д.Павличка, І.Драча /дослідження І.Вілодіда, С.Смоленко, А.Коваль, Л.Лисиченко, Л.Пустовіт, Л.Ставицької та ін./. Фразеологічний рівень мовного стилю ряду українських поетів повоєнної доби був об'єктом спостережень не лише в мовознавчих, а певною мірою і в літературознавчих працях /див., наприклад, монографії Л.Новиченка та С.Шаховського про поетичну творчість П.Тичини, студії Н.Костенко про поетику М.Важана, де зосереджено великий фразотворчий матеріал і подано загальнофілологічну його інтерпретацію/. Однак синтезуючого дослідження поетичної фразеології навіть в аспекті ідіостилу /пор. монографію російських учених О.Григор'євої та Н.Іванової "Поэтическая фразеология Пушкина"/, не каючи вже про певний історичний період у розвитку літературної та художньої мови, українстика досі не має. Немає й робіт, присвячених аналізу поетичної фразеології та афористики сучасної поетичної мови з погляду загальномовних здобутків, хоч тезисно думка про відповідні надбання літературної мови і проголошувалась¹.

1. Див.: Курс історії української літературної мови. - К., 1961. Т.2. - С. 24.

А тимчасом вивчення процесу поетичного фразотвору, виявлення, наукове пояснення й системний опис поетичних виразів, образно-сміслових формул, певних естетичних канонів, різних за структурою фразеологічних та афористичних одиниць художньої сфери спілкування дає можливість не тільки пізнати індивідуальне у стилі того чи іншого автора, як традиційно вважається, а й побачити один із шляхів розвитку літературної мови, збагачування її виразовими засобами. Проблема зв'язку художньої мови з літературною на рівні фразотворчих структур широка і складна, але важлива за своїм теоретичним і практичним значенням, передусім в аспекті мовної культури.

Дисертація присвячена семантико-типологічному аналізу української поетичної фразеології та афористики поетичної мови повоєнного періоду, з'ясування на цій основі взаємодії мовленнєвого і мовного, виявлення впливу образних утворень фразеологічного та афористичного різновиду на сучасну українську літературну мову як засіб комунікації і передачі культурних цінностей. Вибір теми і предмета дослідження зумовлений не самою лише невивченістю процесу українського поетичного фразотвору та сформованою системою засобів образного вислову, у тому числі й на матеріалі поезії радянського часу. Звернення у цьому плані до найближчого до дослідника періоду розвитку поетичної мови уявляється досить актуальним, оскільки, по-перше, це дозволяє пізнати особливості художнього мовомислення сучасників /з урахуванням ідеологічних навішувань, морально-етичних вимог суспільства та інших екстралінгвістичних чинників/, а по-друге, образні надбання живого поетичного процесу не можуть залишатися без дослідницької уваги, вони потребують теоретичного осмислення й усебічного наукового розгляду.

Досліджувана в дисертації проблема знаходиться на перетині мовознавства з літературознавством і поетикою, її слід розглядати в руслі визначеної В.Виноградовим широкої проблеми теорії художньої мови - від авторських, індивідуальних стилів до загальних закономірностей і від тих закономірних процесів до нових мовностилістичних пошуків, нових ідіостилів. І в суто лінгвістичному плані, який у даному разі є основним, ця проблема поєднує кілька дисциплін, зокрема фразеологію, семасіологію та стилістику, вона пов'язана і з

лінгвістичного тексту, головним чином із текстотвірним напрямком сучасних мовознавчих досліджень.

А к т у а л ь н і є т ь дисертаційного дослідження полягає насамперед у тому, що в ньому подається аналіз раніше типологічно не описуваного матеріалу, орієнтований на комплексний розгляд часткових питань, які торкаються структурно-семантичних і функціональних ознак різноманітних одиниць поетичної фразеології та афористики, і таких широких теоретичних питань, як взаємодія номінативної та комунікативної функцій у мові і мовленні, співвідношення мовленнєвого й системного в мові, стійкість і динамізм системи мовних засобів виразності. Відзначені свого часу В.Мокієнком суперечності фразеології даються внаки вже на самому підході до вивчення образно-сміслових єдностей поетичної мови, що знаходить вияв і в тривалій дискусії між прихильниками "вузького" /Н.Амосова, О.Габкін, В.Луков, Б.Ларін, О.Молотков, Г.Удовиченко та ін./ і "широкого" /В.Архангельський, С.Гаврін, М.Копиленко, Ф.Медведев, Р.Попова, Л.Ройзензон, Л.Скрипник, М.Шанький та ін./ розуміння предмета фразеології, а також у невизначеності позицій багатьох дослідників у питанні про "фразеологічний статус" поетичних словосполучень і афористичних виразів. Вивчення образних словосполук поетичної мови має зайняти належне місце саме у фразеології, щодо художніх афоризмів, то їх слід розглядати як суміжні з поетичними фразеологізмами утворення. Семантичний аспект аналізу тих і тих вимагає визначення в різноманітних образно-сміслових структурах типологічних рис, системних зв'язків, тенденцій функціонального розвитку, що можна віднести до актуальних завдань сучасної лінгвістики.

Стан теоретичної розробки проблеми семантичної типології поетичних фразеологізмів і афоризмів сучасної поетичної мови, актуальність цієї проблеми для подальшого розвитку фразеології та афористики української мови зумовили м е т у дослідження - розкрити структурно-семантичні особливості і системний характер різних типів образних єдностей надолівної будови в їх становленні та функціонуванні. Реалізація поставленої в дисертації мети уявляється можливою за умови розв'язання ряду конкретних з а в д а н ь , а саме: 1/ визначення основних властивостей і місця поетичного фразеологізму та

поетичного афоризму в ієрархії елементів словесно-образної системи мови поезії; 2/ виявлення механізму поетичного фразотвору та подання на цій основі структурно-семантичної типології естетично значущих смислових одиниць відповідного рівня; 3/ встановлення зв'язку аналізованих одиниць із відтвореною ними позамовною дійсністю шляхом опису основних тематичних полів і співвідношення традиції з новаторством у поетичній фразеології та афористичній поетичній мові розгляданого періоду. Специфіка об'єкта дослідження висуває ще одне, додаткове завдання: мотивувати вибір матеріалу, на підставі аналізу якого можуть бути одержані узагальнення типологічного характеру.

Основним матеріалом дослідження в образно-смислові одиниці фразеологічного та афористичного типу, вибрані з української повоєнної поезії, що ввійшла до двох антологій /1957 і 1985-1986 роки видання/, а також із зібрань творів і поетичних збірок відомих майстрів слова /П.Тичини, В.Еллана, М.Рильського, В.Сосюри, М.Бажана, А.Малюшка, М.Драй-Умарі, В.Мисика, В.Симоненка, Д.Павличка, Ліни Костенко, В.Стуса, Б.Олійника, І.Драча, П.Мовчана та ін. - усього 58 назв джерел, які репрезентують творчість 32 авторів/. Крім того, частину фактичного матеріалу взято з публікацій поетичних рубрик журналу "Березіль" за 1991 рік і газети "Літературна Україна" за 1990-1991 роки.

Аналізовані в дисертації поетичні фразеологізми та афоризми /експериментальна картотека налічує понад 10 тисяч одиниць, у тому числі близько 2 тисяч афористичних висловів/ становлять відносно сталий, але водночас і динамічний шар експресивно-емоційних, образно-виражальних засобів мови в естетично спрямованому, художньому її функціонуванні. Ці засоби виникають унаслідок активно діючого процесу поетичного фразотворення, що ґрунтується головним чином на формуванні зв'язаних значень слів у вигляді "напіввільних" сполук, а також на актуалізації цілісного змісту різних словосполучень і фраз у поетичних контекстах. Здатні до стійкості, потенційно сталі багатоконпонентні одиниці поетичної мови являють собою комплекси слів, що створюють у процесі функціонування нові /щодо звичайного еживання/ моделі і породжують при цьому нові смисли, чим і зумовлена спроба об'єднати в межах однорівне-

вого аналізу структурно неоднакові семантичні одиниці: словосполучення різного ступеня зв'язаності, перифрази, власне фразеологізми, афористичні вирази у формі речень, фразових і надфразних побудов. Чільне місце в системі засобів художнього відтворення дійсності належить поетичній фразеології, до якої /при "широкому" погляді на предмет фразеологічних студій/ звичайно відносять і афористичний шар мови поезії. Беручи до уваги структурно-семантичну своєрідність афоризмів у зіставленні з фразеологізмами, більш доцільним вважаємо паралельний розгляд цих одиниць, а не їх суміщення.

Наше розуміння поетичної фразеології як предмета і об'єкта наукового вивчення спирається на положення Б.Ларіна про три етапи перетворення вільних словосполучень у семантично і граматично неподільні одиниці: 1/ певне сполучення слів може вживатись у мові як вільне й водночас як постійне з образним смислом; 2/ сполучення слів перетворюється в стійкий метафоричний вираз; 3/ словосполучення стає неподільним ідіоматичним виразом. Аналізовані в дисертації смислові структури поетичної мови /образи сполучки, поетичні формули, афористичні вирази у формі усічених фраз/ є семантичними одиницями з різним ступенем злитості їх лексичних компонентів, нерідко з мотивованим внутрішнім змістом, хоч і не завжди можна говорити про їх фразеологічність у традиційному смислі слова. Та всі ті зв'язані сполучки, де вже немає повної ясності значення окремих слів і де з'являється загальне, надслівне значення, Б.Ларін пропонував відносити до фразеології¹. Поділяючи цю точку зору відомого фразеолога, звертаємо увагу також і на нефразеологічні словесні комплекси поетичних текстів /"потенційні фразеологізми", за С.Гавріним/, близькі до фразеологізмів і функціональним призначенням, і семантично. Із специфічних ознак фразеологічних поетичних утворень у їх зіставленні з загальномовними фразеологізмами у дисертації підкреслено контекстуальну зумовленість /а відтак і необов'язкову відтворюваність/, орієнтованість на смислову багатозначність, естетичну позначеність.

Невіддільна від поетичної фразеології афористика мови поезії. Афоризм як мовна одиниця виконує в основному комуніка-

1. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии // Уч. записки ЛГУ. Серия филолог. 1956. - № 198. - Вып. 24. - С. 203.

тивну функцію і в загальній своїй структурі є висловлюванням. Саме висловлювання дослідники вважають реальною одиницею мови, тією цілісною структурою, у якій поєднуювані словесні знаки реалізують зміст думки. Проте афористичний вираз - це не просто висловлювання; афоризм, який функціонує в поетичній мові, подібно до поетичного фразеологізму виконує роль особливого, естетичного знака.

Оскільки поетична мова з лінгвістичного погляду становить органічну єдність взаємодіючих образно-емоційних мовних засобів, численні словосполучення і фразові утворення в ній виконують функцію "естетично організованих структурних елементів стилю"¹ і набувають образної значущості, що дозволяє розглядати їх як своєрідні художні мініатюри. Залишаючись в основному на рівні індивідуальної мовотворчості, поетичні словосполучення й вирази певною частиною потрапляють і до системи виразових засобів мови.

Змістовий аналіз великого фразеологічного та афористичного матеріалу, досліджуваного в дисертації, дозволяє подати структурно-семантичну типологію смислових комплексів, поява яких зумовлена процесом поетичного фразотвору. Важливу роль при цьому відведено особливостям взаємодії внутрішньомовних і тих позамовних чинників, які суттєво впливають на характер семантики відповідних надслівних утворень. На необхідність вивчення зв'язаного значення слова в його відношенні до дійсності, що прямо стосується і формування семантики поетичного виразу, спрямовують увагу лінгвістів сучасні теоретичні дослідження в галузі семасіології².

Наукова новизна дисертаційної роботи визначається вже тим, що в ній уперше в українському мовознавстві ставиться завдання системно-комплексного опису сучасної поетичної фразеології та афористики поетичної мови у взаємодії з іншими семантичними рівнями в розрізі такої проблематики: аналіз словесно-образної системи поетичної мови у співвідношенні належних їй елементів; визначення структурно-семантичних типів досліджуваних одиниць з урахуванням

1. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. - М., 1963. - С. 119.

2. Див.: Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. - М., 1981.

особливостей процесу поетичного фразотворення; розкриття системного характеру розглядуваного матеріалу як у власне семантичному плані, так і в аспекті традиції та новаторства. Новим у дисертації є сам перехід від ідіостилю до загальних закономірностей поетичного фразотвору як однієї з найважливіших ділянок творчого використання мовних засобів, що в свою чергу націлює дослідника на розгляд динамізму елементів системи мови і елементів системи мовлення в діалектичній їх єдності.

В усіх зумовлених об'єктом і характером дослідження зіставленнях /мова і мовлення, інтра- і екстралінгвістичне, загальномовне і індивідуально-авторське, традиційне і новаторське/, які становлять логічну основу, поданих у дисертації тверджень і доказів, виявляється діалектична природа процесу пізнання. Діалектичний метод, який передбачає аналіз усіх явищ, у тому числі мовних і мовленнєвих, у їх взаємозв'язку, взаємозумовленості й постійному розвитку, а також філософське тлумачення суспільної функції мови є методологічною основою і розгляду та систематизації аналізованих у роботі одиниць, і відповідних теоретичних узагальнень. Для розуміння повністю чи лише частково переосмислених значень, властивих поетичним спонукам і виразам /у зіставленні останніх з вільними лексичними об'єднаннями та словами-компонентами/, велике значення має наукове пояснення взаємовідношень між категоріями конкретного і абстрактного. Ряд учених /Ш.Баллі, Л.Блумфільд, Б.Гавранек та ін./ наголошує, що створення образних засобів мови шляхом переосмислення мовних одиниць відбуває рух від конкретних значень до абстрагованих і абстрактних. При цьому процес переосмислення характеризується як перехід смислових функцій від денотата мовної одиниці до другого денотата - абстракції від першого, де денотат визначається як клас предметів або сукупність їх ознак, але не самих по собі, а відбитих у "світлі ідей", тобто ідеальних у своєму вираженні. У такому тлумаченні принципу формування мовних образних засобів виявляється єдність загального процесу пізнання в його напрямках від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного, що - у своїх співвідношеннях і суміщенні - відбувають і характер поетичного мислення. Створювані в умовах поетичного контексту образні словосполучення й вирази є результатом і на-

дбанням складного процесу художнього пізнання дійсності.

З методологічними принципами дисертаційного дослідження тісно пов'язана його методика, спрямована на забезпечення результативності здійснюваного аналізу згідно з необхідними позиціями та завданнями цієї праці. Науковий опис матеріалу, який відбиває особливості фразотворення в сучасній українській поетичній мові, може бути ефективним передовсім на основі семантичного аналізу конкретних одиниць образного рівня з урахуванням системної організації як мови в усіх її компонентах і функціях, так і мови поетичної. Розкриття значення і смислової структури поетичного виразу спирається на основний принцип структурної методики, який полягає в усвідомленні "дихотомії мови і мовлення, актуального і віртуального, коду і повідомлення, нескінченного варіювання при збереженні стабільним семіологічного /функціонального/ змісту"¹. Використовувана в дисертації структурна методика дає можливість виділити семіологічно сутні ознаки плану змісту і плану вираження, що є необхідним для переходу від субстанції до форми, та визначити семантичні особливості поетичного фразеологізму, афористичного вислову, художньо актуалізованого виразу, відштовхуючись від значення слова, вільного словосполучення, фрази. Необхідним і продуктивним уявляється об'єднання розглядуваних одиниць в ізofункціональний клас зі встановленням ієрархічних відношень між елементами, що його складають /парадигматика/, а також відношень між зіставляваними класами одиниць /синтагматичний аспект/.

Системне вивчення явищ поетичного фразотвору визначає типологічний характер реферативно описуваного дисертаційного дослідження. Врахування складної ієрархії належних до системи елементів є однією з основних вимог типологічного методу. Використовування цього методу необхідне, зокрема, при переході від синхронії до діахронії у зв'язку з розглядом проблеми традиції та новаторства, а частково також і в межах досліджуваного періоду, що пояснюється відносно широкими хронологічними його межами /понад сім десятиріч розвитку поетичної і літературної мови/.

Визначена вище методика дослідження спрямована на вияв-

1. Общее языкознание: Методы лингвистических исследований. - М., 1973. - С. 170.

лення логічних закономірностей, хоч у такому матеріалі, як поетичні вирази, образно-сміслові єдності фразеологічного та афористичного типу, багато важать суб"активні начала, що знаходять відбиття і в підході до вивчення цього матеріалу. Поділяючи думку про те, що в мовознавстві "приділяється недостатня увага "розмитості", невизначеності і стохастичності в опису деяких системних фактів мови, особливо, коли ці факти розглядаються в їх функціонуванні¹, зважаємо і на метод наукової інтуїції, оскільки переконані, що суб"активність частковостей при аналізі конкретних поетичних фразеологізмів і афоризмів принципово узгоджується з об"активністю самого процесу поетичного фразотворення і тенденцій розвитку мови поезії у відповідний період.

Н а з а х и с т виносяться такі положення:

1/ поетичні фразеологізми та афоризми, які разом із лексикою формують словесно-образну систему художньої мови, мають складнішу, ніж у поетичного слова, семантичну структуру і відбивають у семантико-функціональному плані перехідний етап від слова до тексту;

2/ поетичне фразотворення ґрунтується на виникненні зв"язаних значень слів і формуванні при цьому художньо значущих "напіввільних" смислових єдностей, а також на естетичній актуалізації цілісного змісту різних сполук і фраз в умовах конкретних художніх контекстів;

3/ українській поетичній фразеології та афористичній поетичній мові повоєнного періоду характерна різноманітність як структурних форм фігуральних утворень /словосполучення, речення, сполучення речень/, так і семантичних їх типів /образно-сміслові єдності на основі метафоричного та метонімічного переносу, символічні поєднання і перифрастичні вирази, актуалізовані художньо-оцінювальні узагальнення, складні художні найменування/;

4/ у семантиці аналізованих поетичних фразеологізмів та афоризмів знаходять відбиття не тільки сучасні /переважно з помітним ідеологічним впливом/, а й вічні теми поезії, що засвідчує взаємодію нових і традиційних виразових засобів художньої сфери функціонування мови;

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. - М., 1981. - С. 4.

5/ поетичні вирази, будучи мовленнєвими утвореннями, виявляють тенденцію до закріплення в ролі своєрідних естетичних знаків і мають потенційну можливість переходу до системи виразових засобів мови; реалізація такої можливості залежить від сукупності інтралінгвістичних та екстралінгвістичних факторів.

Ці положення видаються не лише обґрунтованими логічно, а й такими, що мають теоретичне значення. Вони прямо пов'язані з тими аспектами розвитку теорії, які підкреслено при визначенні актуальності дисертаційного дослідження та його новизни: системно-комплексний опис сучасної поетичної фразеології та афористики поетичної мови включає розгляд таких широких теоретичних питань, як взаємодія номінативної та комунікативної функцій у мові і мовленні, співвідношення мовленнєвого й системного в мові, стійкість і динамізм системи мовних засобів виразності. У дисертації на великому фактичному матеріалі, вибраному з української поезії повоєнного часу, здійснено аналіз семантико-функціональної зумовленості процесу поетичного фразотворення і подано типологічну класифікацію породжених ним одно- і багатосемантичних одиниць у найважливішому для мовних засобів семантичному аспекті. Певний теоретичний інтерес може становити спроба систематизувати досліджуваний матеріал за фразео-тематичними полями, а також за джерелами надслівних образних утворень /при розгляді питання про взаємодію нового і традиційного в сучасній українській поетичній фразеології та афористиці/.

Практичне значення цієї праці визначається можливістю використання її матеріалів, основних положень і висновків як у навчальному процесі, так і в роботі над укладанням фразеологічних і пареміологічних словників, збірників, довідників. Матеріали дисертації вже включались і можуть надалі включатись у лекційні курси, спецкурси і наукові семінари, пов'язані з вивченням поетичної мови та її виразових засобів; до них можна звернутися також при вивченні ряду теоретичних питань фразеології, пареміології, стилістики в нормативних курсах української літературної мови та її історії; вони можуть знайти певне місце і в навчальних посібниках із відповідних розділів філології для студентів і вчителів середньої школи. Лексикографи мають можливість ско-

ристання ними при виготовленні словників мови окремих авторів, а в більш віддаленій перспективі - українського поетичного словника ХХ сторіччя.

Зміст дисертації відбито в монографії "Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект" /Харків, 1985/, трьох навчальних посібниках /два з них - у співавторстві/ і 32 інших публікаціях /статтях, рецензіях, тезах/ загальним обсягом понад 25 друкованих аркушів. Основні положення проведеного дослідження проходили апробацію на підсумкових наукових конференціях викладаців і співробітників філологічного факультету Харківського університету /1981-1989 рр./, а також доповідались на міжвузівських /Дрогобич, 1984 р.; Глухів, 1984 р.; Кіровоград, 1985 р.; Полтава, 1986 р.; Харків, 1990, 1991 рр./, республіканських /Житомир, 1985 р.; Харків, 1985 р.; Черніці, 1986 р.; Дніпропетровськ, 1988 р.; Київ, 1989 р./, всесоюзних /Москва, 1982 р.; Харків, 1980, 1983, 1987, 1989, 1991 рр./, міжнародних /Луцьк, 1991; Харків, 1992 р./ зібраннях науковців - семінарах, конференціях, симпозіумах. Результати дисертації та її матеріали використовуються автором у роботі над колективною науковою темою, пов'язаною з укладанням тематичного словника фразеології сучасної української мови.

Структура дисертаційного дослідження узгоджується з характером поставлених у ньому завдань і необхідністю послідовного їх розв'язання. Текст дисертації складається з таких частин: вступ, п'ять розділів опису аналізованого матеріалу, висновки, список джерел, бібліографія.

У вступі визначається актуальність теми, окреслюється коло питань досліджуваної проблеми семантичної типології української поетичної фразеології та афористики поетичної мови повоєнного періоду, ставляться завдання роботи, формулюються вихідні теоретичні положення, розкривається наукова новизна, теоретичне і практичне значення, характеризується матеріал і структура дисертації, викладаються методологічні основи, методи дослідження, види апробування його результатів.

Перший розділ - "Мова поезії та основні елементи її словесно-образної системи" - відкривається параграфом, у якому подаються різні наукові концепції поняття "пое-

тична мова" у його співвідношенні з поняттям "літературна мова". Розглядаючи поетичну мову в лінгвістичній її сутності, спираємось на погляди відомих дослідників цієї проблеми й виходимо з визнання естетичної природи, своєрідності та неповторності мовної форми художнього твору. Проте абсолютизувати цю неповторність і відривати розвиток поетичної мови від розвитку мови літературної, на думку багатьох учених /О.Потєбні, Л.Булаховського, В.Виноградова, Є.Куриловича, Б.Ларіна, Магдалени Ласло-Куджк, Я.Мукаржовського та ін./, не можна. У процесі аналізу мови поезії /відповідно до об'єкта дослідження/ специфічні ознаки поетичної мови виявляємо через пізнання художності конкретних віршових текстів, керуючись у характеристиках та оцінках таких мовних засобів, як образно-сміслові комплекси, "якісною цінністю" вірша, "його естетико-семантичними вартостями у плані загальномовних закономірностей"¹. Поетична мова в даному разі розуміється і як форма художньої літератури, і як знаряддя поетичного мислення, засіб формування "поетичного світу" /В.Григор"єв/, і як особлива ділянка розвитку літературної мови.

У поезії мова є не тільки загальною формою образів, а й умовою та виявом системної їх організації. Поетична мова на цій основі об'єднує естетично значущі засоби в певну систему, яку з урахуванням головної ролі слова у створенні образу доцільно називати словесно-образною. Системність засобів поетичності, у тому числі лексико-фразеологічних, властива як окремим творам та авторським стилям, так і процесам розвитку поетичної і літературної мови в цілому. Притаманний літературно-художній творчості постійний пошук кращої мовної форми вираження знаходить відбиття насамперед в естетичній трансформації слова та формуванні надслівних образно-сміслових адностей. Головними властивостями системи словесно-образних засобів художньої мови є постійна її рухомість, динамізм і відкритість. Чільне місце у ній належить поетизмам, маркованим засобам - поетичній лексиці, поетичній фразеології та поетичній афористиці, формування й розвиток яких забезпечується художньою сферою функціонування мови.

Сучасний український словник має у своєму складі значний

1. Виноградов В.В. О теории художественной речи. - М., 1971. - С. 18.

шар лексики, супроводжуваної в лексикографічних описах спеціальними позначками: "поетичне", "народно-поетичне", "книжне", "урочисте" тощо. Це такі, наприклад, слова, як *багрянь, весиці, золотобилий, дивути, красен, безшестий, зва*. До цього шару слід віднести й численні найменування різноманітних явищ живої та неживої природи, предметів і абстрактних понять /*орел, оскіл, барвінок, ділея, зоря, сонце, золото, срібло, сентезий, вість, віуний* і т.ін./, традиційно використовувані для позначення поетичних образів.

На відомо за слово рівні так само, як і в лексичі, а відносно велика група поетично позначених усталених зворотів і виразів, які утворилися в художній мові й широко вживаються в ній: *на крилах пісень, зір'яле листя, пам'ять серця, у річці крає навіть ши коханий, перекувати мечі на рала, через терни до зірок* і т.ін. Серед останніх знаходять місце також і афористичні вислови з поетичних ідіостилів /див., наприклад: *Я вийду сама проти бурі* - у Лесі Українки; *Лиш правда є вічна, а то все трава* - у П.Тичини; *Зболіле серце, як болів, в ночах лише слід* - у В.Стуса; *Почнімо - від зорі...* - в Ірини Лиленко/- семантичні адности, адатні функціонувати й поза своїм джерелом, ставши при цьому своєрідними морально-етичними та естетичними знаками.

Поетична мова активно використовує не тільки "відстояні" виражальні засоби, а й мовотворчі "нагромадження" сучасної художньої практики. Живий творчий процес постійно поновлює і збагачує систему словесних образів, які відіграють важливу роль у процесі мовного розвитку. Беручи до уваги те, що фразеологія та афористика разом із лексикою виконують у мові будівельну функцію, оскільки одиниці цих рівнів є носіями інформації про ступінь пізнання навколишнього світу, досліджуваний у дисертації матеріал пов'язуємо з художньо-пізнавальною діяльністю й оцінюємо його у відношенні до зображувальної діяльності.

Подане в розділі розуміння системних зв'язків поетичних

1. Інші рівні /фонетико-інтонаційний, дериваційний, формотвірний, синтаксичний і стилістичний/ об'єднують ті одиниці, які за змістом мають переважно внутрішньомовні характер і функціонально є реляційними.

зворотів і виразів з іншими засобами художньої мови спирається на потєбнянську ідею образності в її застосуванні до творів словесного мистецтва. В образній системі поетичного твору індивідуально-авторські фразеологічні утворення та афоризми, а також традиційні образно-сміслові єдності, використовувані автором, є органічними структурними елементами. Як похідні мовні одиниці аналітичної конструкції, здатні в усталеній формі експлікувати ті чи ті моменти дійсності, поетичний фразеологізм і афористичний вислів мають складнішу семантичну структуру порівняно з семантичною будовою слова. У художній мові одиниці поетичної фразеології разом із поетичною лексикою виконують роль компонентів вищих, більш складних семантичних утворень /фраза, надфраза єдність, абзац/, які входять як структурні елементи в картини вражень, сцен, ситуацій, у розгортання характерів з широким узагальненням та естетичною оцінкою зображуваного. Щодо афоризмів поетичної мови, то за структурою вони можуть бути і фразою, і надфразою єдністю, чим і визначається особливість їх системних зв'язків з іншими засобами образності.

Як одна з форм мовного функціонування, поетична мова не лише розпоряджається всіма словесними ресурсами в естетичній їх спрямованості, а й формує склад виразових художніх засобів, у тому числі надслівної структури - фразеологічного і афористичного рівня. Посталі на ґрунті творчого використання спеціальних прийомів слововживання, словоперетворення та фразотворення лексико-фразеологічні засоби поезії становлять своєрідну "діалектну" базу художньої мови, словесно-образної її системи, яка шляхом соціального відбору впливає на розвиток лексичного і фразеологічного складу мови. Ці висновки до розділу випливають з реферативно викладеного основного його змісту і підтримуються акцентованим у роботі положенням про кумулятивну /нагромаджувальну/ функцію лексики, фразеології та афористики.

У другому розділі - "Поетичне фразотворення як процес формування фразеологічних одиниць і афоризмів" - розглядаються питання про семантичну основу поетичного фразотвору, особливості фразо- та ідіомотворення в художній мові, контекстуальну актуалізацію як спосіб формування естетично значущих смислових єдностей, а також про художню трансформацію

фразеологізмів і афористичних висловів.

Така галузь лінгвістики, як фразотворення, вивчає мовні і мовленнєві одиниці, що знаходяться на зіткненні лексики, фразеології та синтаксису, й охоплює всі різновиди зв'язаних сполучень слів. У руслі фразеологічної проблематики головним чином на матеріалі російської мови питання фразотвору порушувались у працях Д.Аваліані, В.Архангельського, О.Бабкіна, Ю.Гвоздарьова, М.Копиленка, О.Кувіна, В.Мокієнка, А.Назаряна, В.Телія, І.Чернишової, М.Шанського та інших учених. Центральне місце при цьому відводилось семантичній характеристиці фразеологічних утворень.

Розвиваючи ідею щодо орієнтованості фразеології на вивчення лексичної сполучуваності, зокрема зв'язаних значень слів, і спираючись на вихідні положення теорії номінації, Ю.Гвоздарьов у монографії "Основы русского фразообразования" /1977р./ визначає фразотворення як учення про внутрішню структуру фразеологічних одиниць, відношення між спорідненими фразеологізмами та їх компонентами, а також про фразотворчі типи в певній мові. У синхронічному плані фразотвір покликаний, на його думку, виявити структуру наявних фразеологізмів і розглядати їх як елементи лексико-фразеологічної системи мови, а в плані діакронії цей новий напрямок фразеологічних студій має вивчати не окремі зрізи, а процеси утворення й розвитку фразеологічних одиниць. На такому розумінні завдань фразотворення як галузі мовознавчих досліджень /з актуалізацією конотативного аспекту і доповненням естетичним критерієм/ ґрунтується й наш підхід до вивчення процесу фразотвору поетичного.

У художній мові, як і в мові взагалі, фразотворення має справу з перетворенням лексичних значень, а не їх складанням і тим самим забезпечує виникнення мовленнєвих і мовних одиниць трансформативного порядку. Похідні одиниці номінації, як свідчать дослідження О.Кубрякової, В.Телія, у своїй смисловій структурі відбивають підсумки мовнорозумової, пізнавальної та номінативної діяльності людини. У цьому зв'язку при аналізі значення фразеологізму є підстави говорити про композиційну функцію його складників, що включає збіжні з мовними відсылні значення слів-компонентів як певний орієнтир для первісного часткового відгадування семантики звору, у чи вивазу. Але інтуїтивне звертання до значень слів, які входять

до фразеологічного сполучення, це не розкриває справляного смислу останніх у тій новій семантичній адності, яку вони складають.

Цілісне значення поетичного виразу формується особливим співвідношенням його лексичних компонентів у тісній взаємодії їх актуальних виявів і потенційних їх можливостей. У власне семантичному плані фразотвір подижу звернення до відтворюваного предметного світу з визначенням зв'язку між фразотвірними структурами та світом слів і словосполук, тобто має не лише екстенціональний, а й інтенціональний аспект. До важливих семантичних ознак похідних надолівних одиниць відносимо наявність у них і формуючих їх елементах референтного значення, а також експресивну їх забарвленість, "наповненість" конотацією.

Поетичне фразотворення зумовлює виникнення експресивних зворотів і виразів на основі асоціативно-образного пересмислення значень, властивого мовним тропам, фігуральному мовленню як такому. У системі тропів, які виконують у мові функцію виразності, провідна роль належить метафорі, значення якої передає нерозчленоване уявлення від суміщення ознак різних предметів і суб'єктивноі оцінки тих ознак. Поширенням у художній мові є і метонімічний тип значень, що ґрунтується на "суміжності" предметів і відтворює суміщене враження від них як прилеглих у часі чи просторі. Порівняймо, наприклад, характер образного переносу в поетичній метафорі П.Тичини на струнах Візності перебираю /нерозчленованість уявлення/ і метонімічному сполученні з поезії М.Рильського гаряча дума /суміщеність враження від зближення значень за суміжністю/. Визначаючи семантичну основу подібних утворень, слід мати на увазі, що інтелектуальний, логічний зміст у виразових засобах часто перекривається асоціативністю уявлень та експресією.

Метафоричне і метонімічне значення здебільшого лежать в основі й таких образно-сміслових адностей художньої сфери спілкування, як афоризми. Однак формування мотивованих судженнями сміслових структур, до яких належать афористичні вислови, підпорядковується звичайно складним правилам, що об'єднують образну фразеологічну номінацію з актуалізацією фрази й ширше, ніж при творенні фразеологізмів, використовують функціонально-семантичні можливості синтаксису. Відносна вільність сполучу-

ваності компонентів у межах синтаксичної форми афоризму зовсім не означає автономності смислів його частин, оскільки внаслідок узагальнення та переосмислення створюється композиційно і естетично цілісна значуща одиниця, якою фіксується певна ситуація - "змісточок дійсності", за Л.Шарбою /див., наприклад, смислову структуру афористичного виразу М.Вінграновського *Поета оці - це Відчизни оці*, де ускладнений метонімічний перенос становить основу образно нерозкладної актуалізованої фрази/. Об'єднана роль у семантиці таких одиниць нерідко належить елементам символіки, символічно позначеним образам, на базі яких формується художньо неподільна думка, цілісна семантика вислову, як і в наведеному прикладі.

Для типологічного дослідження поетичної фразеології багато важить зіставлення фразотвору з ідіомотворенням у руслі проблеми обсягу фразеології. Аналізуючи ці явища й відношення, В.Телія і фразо-, і ідіомотворення пов'язує з похідністю, вторинністю номінативного процесу¹. Але якщо перше характеризується стикуванням регулярних смислових основ номінації при нерегулярності засобів, які вибираються за аналогією та асоціативним зближенням, то друге подається як лексико-синтаксична синтезуюча номінація з опорою на екстралінгвістичні фактори, на випадковість і спонтанність номінативного задуму при зумовленій цим нерегулярності внутрішньомовних закономірностей розвитку значення слова й синтаксичної конструкції. Об'єкт фразеології при цьому уявляється як такий, що не має єдиної системної організації /своєрідний корпус, за В.Телія, гетерогенних сутностей, які є маргінальними щодо лексико-семантичної системи мови, де ідіоми становлять не ядро, як це вважає багато дослідників, а особливий шар, своєрідну підсистему номінативних засобів/.

Семантичні комплекси, сформовані у процесі поетичного фразотворення, виникають у певному контексті, в акті художнього мовлення. Вони являють собою утворення, лексичні компоненти яких звичайно не бувають повністю позбавлені суспільно встановлених системних значень, але обов'язково доповнюються авторським смислом. Таке осмислення слів-компонентів є разом

1. Див.: Телія В.Н. О соотношении фразообразования и идиомообразования /в связи с проблемой объема фразеологии// Вопросы общей и дагестанской фразеологии. Махачкала, 1984.

Із тим наслідком взаємодії їх значень, у тому числі переносних. На відміну від власне фразотворення такий специфічний фразотворчий процес, як ідіомотворення, характеризується спонтанністю й нівелюванням знакової функції слів - компонентів сполучення. Виникла при цьому цілісність значення повинна закріпитися структурно-граматичною нерозкладністю, яка може бути досягнута лише у процесі тривалого розвитку, на що свого часу звертав увагу фразеологів В.Ларін. Зіставмо у світлі сказаного, з одного боку, одиниці фразотвору з лірики В.Сосюри пісень_дорогі_самошвіти, струни_серця /взаємодія прямих і переносних значень лексичних компонентів з доповненням авторською оцінкою/ і, з другого, - орієнтовану на ідіоматичний статус образну сполуку з поезії І.Драча на_відстані_серця /з відсутною спонтанністю поєднання слів-компонентів з послабленою знаковою функцією/. Хоч ідіомотворення є не тільки семантичним процесом, а й функціональним становленням відповідних виразів, джерела та семантична основа ідіоматичності не повинні залишатися поза увагою дослідників фразеології.

Аналіз фразотворення та ідіомотворення в поетичній мові дозволяє говорити про спрямованість цих процесів на формування образних смислових комплексів різного ступеня семантичної злитості - від сполуки з переносним слововживанням до ідіоматичного виразу, про активне збагачування мовних фразеологічних засобів, насамперед завдяки метафоризації. Поетичні звороти і вирази мають семантичну основу, смислове їх наповнення залежить від інтралінгвістичних /сполучення і перенос лексичних значень/ та екстралінгвістичних /творчі уподобання і можливості автора, соціальні замовлення, ставлення до традиції/ чинників.

До фразотвору як процесу формування естетично позначених образно-смислових єдностей слід віднести також і контекстуальну актуалізацію, тобто утворення мовленнєвих /потенційно мовних/ одиниць надслівної структури без порушення прийнятих норм лексичної сполучуваності. Оскільки в лінгвістиці поняття актуалізації трактується широко і визначається як загалом реалізація потенційних властивостей елементів мови у мовленні, виникає потреба окреслити обсяг цього поняття у дисертаційному дослідженні. Як актуалізовані структури розглядаємо лише ті утворення, які спираються головним чином на нормативні

значення слів-компонентів і нормативну їх сполучуваність, але в умовах мікро- чи макроконтексту художнього твору під впливом позамовних факторів /морально-етичні суспільні настанови, авторитет і популярність автора тощо/ набувають соціально та естетично значущого цілісного смислу, узагальненості й певної символічності.

Контекстуальну актуалізацію можна спостерігати як на рівні словосполук /наприклад: дорога під яворами - в А.Малишка/, так і на рівні фраз /див. у Ю.Щербака: Останній свій мату вигравати треба/ та надфразних одинствей /приклад з поетичної мови Ліни Костенко: Недегто, казуть, жити на дві хати. /А ще недегто, - жити на дві душі/. Актуалізуються в своєму художньому значенні численні надслівні назви поетичних творів, циклів і збірок, а нерідко і початкові рядки відомих віршів. Становленню поетичних фразеологізмів та афоризмів сприяють і так звані ремінісценції, при яких образні звороти й вирази знаних авторів стають елементами інших художніх систем, нових творів, тобто актуалізуються завдяки певним видозмінам структурно-семантичного плану.

Поетична мова демонструє продуктивність як процесу творення образно-сміслових одинствей на основі тропів і контекстуальної актуалізації новостворень, так і процесу художнього перетворення готових фразеологічних зворотів і афоризмів. Особливості індивідуально-авторських трансформацій у сфері фразеології та афористики визначаються загальним характером мовних змін, причину і основу яких Е.Косеріу вбачав у мовній свободі мовців і комунікативно-експресивній цілеспрямованості мовлення. Художні видозміни традиційних образних засобів надслівної структури зумовлюють появу варіантів фразеологічних і афористичних одинствей, що є одним із напрямків розвитку словесно-образної системи мови.

Семантичне оновлення фразеологізмів і афористичних висловів у поетичній мові пов'язане з рядом змін у їх формі /усічення, поширення чи заміна компонентів, модально-оцінювальні доповнення вставними словами, порушення прийнятого порядку компонентів шляхом їх перестановок, нагизування відповідних синонімів та ін./. У цьому плані великий інтерес становлять, зокрема, фольклорні варіанти каліновий /кленовий, калдровий/ міст, які у мові поезії зазнають подальших трансформацій /див., напри-

клад, образний варіант залізний міст у поезії І.Малковича - з тим самим основним значенням, але з новим смисловим акцентом/. Інші приклади поетичних трансформацій розглядуваних у дисертації засобів: серце... в остроги /М.Важан/- пор. з інваріантом затиснути в лещата; мир хатам убогимі мир! /М.Трай-Хмара/ - пор. відомий образний вислів мир хатам... війна селянам; Випалало й на коневі мчати, / Випалало бути й від конем /А.Малишко/ - пор. бути на коні. Авторські втручання у форму використуваних одиниць чи відштовхування від неї як моделі служать формуванню нових відтінків смислу, які мають викликати додаткові асоціації та образні уявлення.

Компонентні трансформації в поетичній фразеології та афористичі тісно взаємодіють із ситуаційними семантичними змінами, які можуть приводити до виникнення нових значень образних зворотів і виразів. Маємо на увазі пов'язані з процесом переосмислення так звані текстоцентричні значення¹, формовані подібно слову й у фразеологізмі художнім контекстом. Так, наприклад, в активно вживаному в українській поезії фольклорному виразі на ясні зорі, на тихі води до традиційно поєднаних значень "погожі дні" та "мирне життя" у присвяченому пам'яті М.Рильського сонеті Д.Павличка додається нове значення - "вершини творчості": "Веди мене, дорого правоти, / Як не мені, дай іншому діяти / На тихі зорі і на ясні води". Розширенню образно-символічного наповнення семантичної структури та підвищенню сугестивних властивостей вислову сприяє, зокрема, авторська перестановка художніх означень у складі фразеологізму. Перетворення форми у наведеному прикладі слід віднести до явищ семантичної трансформації, оскільки зміненою формою підтримується й певною мірою закріплюється додаткове значення, що включає також і значеннєві відтінки конотативного порядку.

Матеріал розділу засвідчує як своєрідність, так і певну закономірність процесу фразотвору в художній мові. Спираючись на семантичну основу і формуючи нове цілісне образно-символічне значення, поетичне фразотворення має зв'язок з ідіомотворенням, що відбиває процес внутрішнього розвитку фразеологізмів, підвищення ступеня їх фразеологічності та повного переосмислення й закріплення їх на правах мовних одиниць.

1. Див.: Ващенко В.С. Українська семасіологія. - Дніпропетровськ, 1981. - С. 16-18.

Третій розділ - "Фігуральні вирази як образно-сміслові єдності /Типологія фразотворчих структур/" - має особливе значення у проблематиці дисертаційного дослідження, йому належить центральне місце у послідовності розв'язання поставлених у роботі завдань: розділ містить типологічний опис одиниць поетичної фразеології та афористики поетичної мови на семіотичному /тропоморфному/ рівні. Типологія образно-сміслових утворень ґрунтується на принципах і методичних засадах досліджень такого типу і включає аналіз уживаних у мові поезії фігур заміщення /гіпербола і літота, метонімія і метафора/, фігур суміщення /порівняння, градація, антитеза/, фразеологічних перифразів і символів, а також структурно-семантичних різновидів афористичних висловів.

До типологічних проблем звичайно відносять зіставлення мов, покликані забезпечити пізнання загальних закономірностей розвитку граматичних і лексичних систем та окремих їх категорій з позицій історизму. В останні роки царина лінгвістичної типології розширилась, оскільки до традиційної фонологічної, граматичної та лексикологічної проблематики додалися проблеми стилістики, у тому числі стилістики поетичної мови¹. Типологічне вивчення мови в художній сфері її функціонування має на меті виявити характерні для цієї сфери форми в найбільш суттєвих і стійких їх ознаках, воно спрямоване на з'ясування певних закономірних основ і тенденцій у системній організації, стабільності і змінності аналізованих явищ.

Великий і різноманітний матеріал дослідження вимагає визначення дериваційних баз творення образно-сміслових комплексів і подання на цій основі семантичної характеристики типових фразотворчих структур. Поетичні фразеологізми як фігуральні вислови, спрямовані на досягнення образності й виразності мовлення і тим самим на передачу естетичної інформації, за особливостями семантичної структури поділяються на два типи: 1/ фігури заміщення, які в свою чергу розподіляються на фігури кількості /гіпербола і літота/ та фігури якості /метонімія і метафора/; 2/ фігури суміщення, до яких насамперед слід віднести порівняння, градацію та антитезу. Розглядаючи фігуральність як основну семантичну

1. Див., зокрема: Тарасов Л.Ф. Поэтическая речь /Типологический аспект/. - Харьков, 1976.

ознаку образно-сміслових єдностей поетичної мови, використовуємо відповідний термін у широкому розумінні, маючи на увазі як синтаксичні фігури, так і тропи у опільній для тих і тих експресивно-естетичній функції.

У сучасній українській поетичній мові досить продуктивними є фігури кількісного заміщення зображуваного явища шляхом семантичних змінень у межах інтенсивності - у напрямку надмірного збільшення чи надмірного зменшення. І г і п е р б о л а як образний вираз, що містить перебільшений показ розміру, сили, значення зображуваного /наприклад: Вдаримо гучно ми лавоюми - всесвіт обійде дуба - у В.Чумака/, і л і т о т а як образ із непомірним зменшенням характерних ознак предмета чи явища /див.: крихітка сонця - у ліриці Т.Масенка/ з погляду змісту належать до логічних побудов, або металогізмів, будучи при цьому субстанціональними виразами. Разом із тим квантитативне додавання може бути невіддільним від значення фігур семантичних, або семем /див., наприклад, структури з метафоричними епітетами-гіперболами: всесвітні пожари - у В.Сосюри, гromовоззвукі слова - у М.Рильського/. Щодо семантичної сутності гіпербол і літот, як і інших фігур поетичної мови, то не можна не погодитися з твердженням, що "тільки за умови знання властивостей референта припустиме сприйняття металогізму як такого, що суперечить можливому правдивому опису цього референта" і що "при наявності метасемем металогізм може випадково привести до зміни смислу слова, але в принципі його суть полягає в суперечності з безпосередніми даними сприйняття або осмислення дійсності"¹. Саме змістове наповнення фігур кількості залежить не стільки від лінгвістичного механізму їх творення, скільки від позамовних чинників /дух часу, жанрово-тематичні вимоги тощо/.

Аналізуючи гіперболічні вирази і літоти в досліджуваному матеріалі, спостерігаємо зв'язок цих фігуральних утворень з іншими фігурами. Так, підкреслене кількісне зменшення нерідко входить до розгорнутої поетичної метафори з внутрішнім контрастним зіставленням: Я знаю таку билину, якою жила свідла, / і знаю таку хвилину, що мріяв рокам дала (П.Скунць), формує таку синтаксичну фігуру, як градація /див. у поетич-

1. Дюбуа Ж., Пир Ф., Зделін Ф. и др. Общая риторика. - М., 1986. - С. 228.

ній мові М.Бажана: Кралдика музики... Росинка музики... Сльозинка музики /, або суміщається з гіперболічністю. Протиставлення семантичного скорочення і додавання /наприклад, у поетичній фразі Б.Олійника "Ріг понад сльозову на край світа!" / створює умови для складнішого сприйняття образного змісту, ніж окремо в гіперболі та літоті, збільшує потенційний обсяг художнього значення.

Одним із засобів формування й передачі поетичної образності є метонімія - різновид тропа, що належить до метасемем і утворюється операцією повного скорочення з додаванням /новий смисл при метонімічному переносі формується семантичною зміною за суміжністю/. Різновидом метонімії є синекдоха, що являє собою перенос значення за ознакою кількісного відношення між зображуваними предметами чи явищами. Беручи до уваги своєрідність аналізованих фігуральних засобів, розглядаємо ці види тропів у межах єдиного метонімічного переносу, але усвідомлюємо, що при аналізі на рівні мови таких функціональних змін за змістом, як фокусация при метонімії та виключання абстракції у випадку фігури синекдохи¹, питання про те, зважати чи не зважати на семантичні відмінності між відповідними переносами, може мати принципове значення.

Особлива роль у системі образних засобів /у мові поезії розглядуваного періоду/ належить метонімічним образним виразам із використанням символічно позначених слів рука, очі, серце, а також власне символу душа. Чимало утворень, насамперед із ключовими компонентами серце і душа, є активно еживаними атрибутами сучасної української лірики і сприймаються як фразеологічні символи або ж виступають носіями метафоричного образу /пор.: щасливе серце і серцем розпанахувати тму - в І. Драча; розгублена душа і летить душа над прірвою навкис - з ліричної поезії Ліни Костенко/. Якщо метонімічний перенос перестає бути першим планом образної характеристики цілого і при цьому акцент переходить на зображальну оцінювальність, як у другому ряді прикладів, то можна вбачати тут появу гібридних тропеїчних конструкцій, у яких "метонімія стає технічним прийомом перетворення слова з засобу вираження в засіб метафоричного, а може, й символічного зображення"², за

1. Гинзбург Е.Л. Конструкции полисемии в русском языке: Таксонемия и метонимия. - М., 1965. - С. 63.

2. Там же. - С. 212.

чим і має визначатися місце подібних смислових адностей у типологічній класифікації поетичних виразів.

До найбільш активно вживаних у художній мові тропів слід віднести метафору - фігуральне заміщення одного значення іншим на основі подібності, асоціативного зближення або за аналогією. У метафоричному вислові комбінуються два експліцитні значення: вільне, яке має предметну співвіднесеність і служить базою для створення наочного образу, та зв'язане, зіставляване з конкретним образом, що й становить у даному разі семантичну основу повідомлення. Як одна з метасемем, метафора не зводиться до простої заміни смислу, а являє собою "зміну смислового змісту слова, що виникає внаслідок дії двох базових операцій: додавання й скорочення сем"¹. З формального погляду вона є "синтагмою, де співіснують у суперечливій адності тотожність двох означуваних і розбіжність відповідних їм означуваних"², що й викликає необхідність своєрідної редуції у читачькій свідомості, і та редуція спирається на власне мовні фактори.

Смисл образної, естетично значущої метафори може бути розкритий за допомогою наявної в ній і доповнюваної текстом твору інформації /пресупозиції/, а також фонових знань, - зрозуміло, при використанні відповідного метафоричного образу в межах специфічної референції, властивої поетичній мові. Тому не можна повністю погодитися з О.Федоровим, який стверджує, що словосполучення метафоричного типу в мові письменника стають синтаксично і семантично можливими тільки /виділено нами. - В.К./ у контексті даного твору, оскільки вони не передають усталених понять, а виражають лише образне враження, асоціативно пов'язане з іншими елементами образної системи твору³. Так само вважаємо за потрібне заперечити проти виведення індивідуально-експресивних явищ у цілому за межі семасіології /В.Звєгінцев/ і навіть стилістики /Ш.Баллі/. Те, що метафорична семантика не має чітких меж, бо містить асоціативний зв'язок вражень людини від реальних чи уявних предметів і на цій основі допускає додаткові асоціації у процесі спри-

1. Дюбуа Ж. и др. Общая риторика. - С. 194.

2. Там же. - С. 195.

3. Федоров А.И. Семантическая основа образных средств языка. - Новосибирск, 1969. - С. 26.

йняття і подальшого використання, якраз і підтверджує значущість метафори як мовленнєвого і мовного засобу, важливого насамперед у семантичному та стилістичному планах.

Залежно від наявності чи відсутності у контексті самого виразу і в його текстуальному оточенні вихідного для метафоричних фігур поняття розрізняють метафору *in absentia* і метафору *in praesentia*. Перша /наприклад, у поетичному тексті І. Драча: ...Бали два чорних... що везуть лебеду / У ярмах цифр, у паутинні схем... - про двотомник енциклопедії кібернетики/ своїм змістом залежить від тексту всього твору, поза яким вона може функціонувати лише як своєрідний перифрастичний вираз. Друга /див.: "Діва стояло і співало, / Срібlistу нитку вело..." - у поезії А. Малишка; прикладами можуть бути й мікробрази з попередньої смислової єдності дрва цифр та паутинні схем; пор. також: вatra віри - у М. Бажана, небо вічності - у В. Симоненка/ містить вихідне поняття або у безпосередньому оточенні метафоричної структури, як в ілюстрації з лірики А. Малишка, або в самій метафорі, як в інших прикладах, які конструктивно подають переносне значення в нерозкладному сполученні з прямим значенням.

Поетичні метафори, створювані і вживані в українській художній мові повоєнної доби, є досить різноманітними за структурно-семантичними особливостями. У дисертації подається типологічний опис метафоричних утворень, а саме: власне метафори /на зразок образу з подвійним переносом заміте блакитний сон у ліриці В. Еклана/, метафори-порівняння /див. у поетичній мові М. Вінграновського: білих сіл замислені гаї/, метафори-перифраза /наприклад, образ крапля у сонці з весла у Малишковому ліричному звертанні до України/, метафори-символу /див. у ліриці І. Драча: Люди в сонце ходили; пор. у Д. Павличка: жити раз, але в огні/. Останні нерідко виступають у ролі назв поетичних збірок чи окремих творів: "Троно вогню" П. Перебийноса, "Заклинання вогню" Б. Олійника, "Мелодія вогню" Ю. Сердюка і т. ін. Із семантичних ознак аналізованих метафоричних конструкцій відзначаємо часте використання семантики червоного кольору, а також дієслівних позначень життєвих процесів, дій людини, сприйняття нею предметів і явищ дійсності /дихати, співати, вжити, пахнути тощо/. За граматичною структурою досліджуваний матеріал дозволяє говорити про наявність іменних, ад'єктивних, дієслівних і адвербіальних метафоричних одиниць. Найпоширенішими є образно цілісні поетичні контексти з метафоризацією діє-

слова, вони належать до художнього фразотворення, що зумовлює появу образно-сміслових єдностей переважно афористичного типу.

Фігуральні вирази, образність яких формується суміщенням референцією і переносом, так само, як і фігури заміщення, не мають структурно-семантичної однорідності, хоч і об'єднуються як особливою роллю синтагматичних відношень у формуванні художнього значення, так і принципом виведення останнього. Серед фігур суміщення, що функціонують у мові сучасної української поезії, є і метасеми, до яких належить порівняння, і металогізми, до яких слід віднести передусім градацію та антитезу.

Такий вид переносу, як порівняння, має аналітичний характер, оскільки зіставлявані у порівняльній конструкції поняття зберігають незалежність, відокремленість. Водночас порівняння пов'язане з процесом розвитку значення слова й відноситься до сфери фразотвору, ним створюється нова ознака, "новизна якої полягає у підкресленні нюансів ознаки та в одночасному виділенні супровідних до основної ознаки уявлень"¹. У поетичному порівнянні внутрішній зв'язок між значеннями предмета думки та подібної чи уявленої такою реальії здебільшого має експресивно-оцінювальну основу.

Поданий у цьому розділі аналіз охоплює два основні різновиди порівнянь: для першого характерне зіставлення за цілісним уявленням (наприклад: Це щастя, як життя одне й безкрає - у ліриці Д.Павличка; І роки, мов сльози розлуки, / І сльози, мов роки важкі - у поезії П.Воронька; пор. фольклорне дівчина, як зоря); у другому пов'язуються уявлення за дією (див. у В.Симоненка: "Я кличу вас у відчаї не гнуться, / А вибузати, як нові сонця!"; пор. у народній поезії: одне, наче сонце). З семантичного погляду порівняльні структури поетичної мови нерідко являють собою образну конкретизацію абстрактного значення суб'єкта порівняння або розвиток даного в ньому метафоричного образу.

У дисертації розглядаються як порівняльні звороти, так і наділені присудковістю порівняльні конструкції у формі неповних чи повних підрядних речень. Останні містять певну думку, спрямовану на породження образу, паралельного тому, який подано у смисловій структурі головного речення (наприклад, у В.Короти-

1. Еремина В.И. Образное сравнение в народной лирике // Поэтика и стилистика русской литературы. - Л., 1971. - С. 11.

переносу, насамперед до метафори, але його семантика має свою особливість - наявність у ній елементів алегоричності, певного підтексту. Між означуваним і фігуральним значенням при цьому існує зв'язок, хоча б асоціативного плану /див. образну номінацію України в поезії П.Тичини: сонце_волі/. У той же час в ідіостіях сучасних авторів можна зустріти утворення, які несуть "сміслову і емоційне навантаження, що характерне лише для даної описуваної ситуації"¹ /наприклад: Гість_перевіє на позначення дощу - у М.Рильського; князь_душі та інші описові звороти авторської характеристики Ніко Піроомані - у поетичній мові І.Драча/. Подібно до перифраза поетичний символ умовно позначає певне явище чи поняття іншим, спираючись при цьому на змістовно-функціональну подібність. З різноманітних символічних єдностей у цьому розділі розглядаються, крім поданої вище метафори-символу, образні узагальнення на зразок Бажанового політ_крізь_бури, структури з опорним компонентом-символом /наприклад, у ліриці І.Драча: сонцем_видиє_смак_сонця_на_чолі і т.ін./, а також смислове поєднання двох символічних значень: трав'яни_й_виноград /М.Рильський/, пелюстки_і_леза /Д.Павличко/, земля_і_здрі /Д.Бакученко/ і т.ін.

Окремо подано в роботі аналіз структурно-семантичних особливостей афоризмів, оскільки останні посідають своє місце в системі фігуральних засобів поетичної мови. Цей аналіз спрямовано на виявлення специфіки афористичних висловів щодо змістової їх цілісності. За способом формування надслівної художньої семантики та структурою її маніфестації поетичні афоризми можна поділити на три основні типи: 1/ акцентовані фрази з внутрішньо прямим або переносним словозживанням, структурно співвідносні з простим реченням /з_усіх_--_два_слова: "Мати" і "Вітчизна" існують_звіку_тільки_в_однині - у Б.Слійника/; ускладнені конструкції з образно-логічним посиленням головної частини стверджуваного у формі складних речень різних типів /Деті_із_мудро_зворі_Іржаві: - /_Видіє_на_якорі_душа - з лірики В.Симоненка; Щиує_розум_вигуки_прогресу, _душа_скарби_продавні_стерезе - у Ліни Костенко/; 3/ надфразні єдності з синтаксичним членуванням матеріальної мовної форми цілісного поетичного образу, що скла-

1. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз.- К., 1985. - С. 5.

даються з двох або - з трьох - більше речень [В кім уряд дуча - той на сивіє в горі. / Де грози падають - там райдуги встать - П.Тичина; Стільки маємо ми життів - скільки у нас братів. / І вмираємо стільки раз - як ворогів у нас - П.Скунць]. Усі структурні різновиди і семантичні типи афоризмів поетичної мови, включаючи й ті, які ґрунтуються на автології, належать до металоґізмів.

Художній афористичний тислів становить образно-смыслову єдність, яка є іменем, знаком певної ситуації або стану, а також відбитком своєрідного їх бачення. Порівняно з іншими типами фігуральних виразів афоризм є складнішим утворенням, тому що може включати їх у свою структуру в ролі компонентів загального поетичного значення. Семантика поетичного афоризму дифузна більшою мірою, ніж семантика образного виразу з фразеолоґічно зв'язаним значенням. Але і в афористичних одиницях усіх структурних різновидів є ядро образної семантики, своєрідний корпус фігурального значення, означуваний контекстуальною актуалізацією, метафоричним чи іншим базовим переносом, символічною значущістю компонентів, чим і забезпечується відносна цілісність вираженого афоризмом поетичного образу.

У четвертому розділі - "Основні тематичні поля надслівних /фразових/ засобів образності в мові української поезії радянської доби" - зроблено спробу систематизувати досліджуваний матеріал за фразео-тематичними полями, зв'язувати характер зв'язку поетичних фразеолоґізмів і афоризмів в історичною добою, з художньо осмыслованою дійсністю. Спираючись на здобутки теорії семантичного поля і тематичних класифікацій лексико-фразеолоґічного складу мови, розглядаємо ряд полів, що об'єднують поетичні фразеолоґізми і афоризми соціальної тематики, а також ті образні утворення, які розкривають теми моралі й такі "вічні" художні теми, як смисл людського буття, любов, поезія. Тематичні зв'язки між полями сучасної поетичної фразеолоґії та афористики простежуються на прикладі образно-смыслових єдностей з компонентом - символом кадіна, поданих у цьому розділі окремим параграфом.

Поняття тематичного поля так чи інакше пов'язане з поняттям поля семантичного, що бере початок від праць Й.Тріра й пізніше використовується рядом відомих лінгвістів, зокрема К.Ройнінгом, С.Ульманном та ін. У структурі поля дослідники виділяють

центр і периферію, що різняться щільністю семантичних відношень у яких знаходяться елементи поля, здатні на цій основі утворювати мікрополя. Аналізовані поля виділяються за тематичними інваріантами з використанням методу ідентифікації О.Куніна та методу аплікації В.Жукова, а також із залученням даних компонентного, етимологічного і власне тематичного аналізу.

У дисертаційному дослідженні подається опис як надслінних образів соціальної тематики, які мають переважно декларативно-ритуальний характер, демонструють заідеологізованість і засвідчують інерцію стилевих пошуків (наприклад, образні утворення, що висвітлюють ленінську підтему і є елементами фразео-тематичного поля з інваріантом революція іде: Великий ленінський завіт./ Став нашим соцієм у зевіті - у М.Нагнибіди; свете ім'я Ілліча - у В.Коротича і т.ін.), так і авторські відкриття на шляху альтернативного творчого пошуку у межах відповідної теми (пор. зміст складного поетичного образу Т.Мельничука: при дихії години./ при червоній зорині./ за воротеньками./ калина стала - з основним змістом поширеної у художній мові образної сполуки червоні зорі). Відносно незначний вплив позамовних факторів на семантику конкретних образно-сміслових єдностей і велику різноманітність фразотворчого матеріалу можна спостерігати в розкритті традиційних поетичних тем, особливо теми поезії. Остання тема висвітлюється численними образами надслінної структури, які складають окремі мікрополя за двома підтемами - показ краси й неповторності поезії та утвердження нового в сучасному мистецтві поетичного слова. З визначенням підтем і окресленням мікрополів характеризується й матеріал інших фразео-тематичних полів поетичних фразелогізмів та афоризмів поетичної мови розглядуваного періоду.

Аналіз показує можливість накладання полів, якщо належні до них елементи відзначаються тематичною багатоплановістю. Так, наприклад, в образно-сміслових єдностях із "калиновою" символікою в основі тісно переплітаються теми патріотизму, любові до України, материнької любові, кохання, поезії, життєвих орієнтирів людини: калиновий край /І.Драч/; калиновий наш світ /Ганна Світлична/; ...Приходим вогню позичати в калини /В.Бровченко/; О мій печальний калиновий міст, /Ковток життя в осіннім смаком меду /Наталія Калук/; спів калиновий /В.Стус/; вічний жар калини /В.Соколов/; зілляша калина /І.Малкович/ і т.ін. Ці та подібні

Ім за смисловою наповненістю образи можуть співвідноситись із кількома темами і відповідно належати водночас до різних фразеологічних полів.

Матеріал розділу дає достатні підстави для висновку про те, що спроба грубого втручання в літературний процес і намагання його регламентувати, хоч і впливали на сучасну поезію, її мову, зокрема й на фразотворчому рівні, не могли витіснити ні традиційної для поезії тематики, ні національно-символічних основ розкриття відповідних тем.

П'ятий розділ - "Традиційне і нове в українській поетичній фразеології і афористичній поетичній мові повоєнного періоду" - присвячено дослідженню генетичних джерел поетичних фразеологізмів та афоризмів, які функціонують у мові сучасної української поезії, виявленню співвідношення традиційних засобів і новотворів надолівної структури в поетичній мові нашого часу. Афористична творчість і фразотвір українських поетів пореволюційної доби розглядаються в дисертації з позицій продовження й розвитку традицій класичної поезії.

Поезія завжди є результатом взаємодії традиції з новаторством, а її творці у своїх пошуках нової форми вираження так чи інакше спираються на мовні засоби, узяті сучасною поетичною мовою від попередніх періодів розвитку літературної мови і мови поезії та пристосовані до вираження нового змісту.

У поетичній фразеології та афористичній поетичній мові повоєнного періоду виділяємо насамперед такі традиційні засоби, як фольклоризми /на калиновім мості; чиста поле; на ясні зорі, на тихі води і т.ін./, образно-сміслові єдності, пов'язані з літературною традицією доби Київської Русі /защитити шляхи поля, лисиці брешуть на шити тощо/, власне національні за походженням сполуки і вирази: Борітеся... поборете!; Немає на світі України... /Немає другого Дніпра; Наша дума, наша пісня... /Не вмере, не загине /Т.Шевченко/; вогонь в одязі слова, розвидняючийся день, зір'яле дитя /І.Франко/; Слово, чому ти не твердая криця; до світли вогні, лісова пісня /Леся Українка/ та ін. Серед традиційних образів сучасної української поезії також численні вислови з релігійних джерел і світової класики, у тому числі з творів античних авторів; вони подаються в нових контекстах уживання [див., наприклад: "Я знав, - / Перекуть на рідну мечі./ і буде родюча земля - / Не ця" - у Є.Плужника;

"Усе життя і прагнення моє, / Мов повіл Класа, у серце б'є, / Пробуджуючи сні несаамвіт!" - у Л.Первомайського; "Ось він раптом, як олень, на хвилю замір, / Наслухаючи музику зоряних сфер" - у Б.Сліїника і т.ін./ Ознак традиційності набуває і ряд образних утворень українських радянських поетів, зокрема при включанні цих образів у системи інших ідіосмилів /наприклад, використання поетичної фразеології та афористики П.Тичини, М.Гильського, А.Малишка у творах, присвячених цим авторам/.

Характеризуючи новаторчість сучасних українських поетів на рівні фразеології і афористики, звертаємо увагу на активізацію формування генитивних конструкцій і поєднань двох символів, а в плані змісту - на відбиття соціальних змін і нових морально-ідеологічних настанов, зумовлених часом. Вплив поетичного процесу розглядуваного періоду на літературну мову виявляється у збагачуванні системи образно-естетичних мовних засобів як певними фразотворчими моделями, у тому числі підвищенням їх продуктивності, так і самими фразеологічними та афористичними новотворами (див., наприклад, образи з поетичної мови М.Гильського: Нове життя нового прагне слова; троянни й виноград; Брасен труд, хоч расев піт; Діє розгатаватись / тоб, хто вив льбить; Усі слова - співучі струни. / Коли під майстровим смичком; лише перші два зафіксовано у збірнику крилатих висловів літературної мови). У дисертації підкреслено і проілюстровано афористичність поетичної мови не тільки П.Тичини, чиї фразотворчі здобутки знайшли відбиття в лексикографічних працях, а й таких майстрів слова, як Ліна Костенко та Д.Павличко, афористика яких має стати об'єктом лексикографічного опису. При цьому наголошено на неповноті словникового подання тих поетичних фразеологізмів і афоризмів, які функціонують у літературній мові як образні її засоби, а також на відсутності спеціальних збірників довідкового типу, які містили б краді надбання сучасної поетичної фразеології та афористики, що потребують пропагування як важливі елементи мовної культури.

У висновках підсумовуються результати дослідження, формулюються основні узагальнення згідно з висесеннями на захист положеннями, визначається практичний аспект подальшої роботи над темою.

Поетичні фразеологізми і поетичні афоризми, які разом

з естетично позначеною лексикою входять до словесно-образної системи художньої мови, являють собою образно-сміслові єдності, що, з одного боку, характеризуються наявністю зв'язку з ідіостилем, вузьким чи широким мовним контекстом, а з другого, - виявляють виразну тенденцію до самостійного функціонування в ролі засобів художньої сфери мовного спілкування; своїми семантичними ознаками та основними функціями ці поетичні утворення демонструють процес переходу від слова до тексту.

Цілісна образна семантика фразеологічних і афористичних засобів поетичного вислову формується у процесі фразотвору зв'язаними лексичними значеннями та контекстуальною актуалізацією. Семантичну основу поетичного фразотворення становить переосмислення лексичних компонентів, особливе співвідношення прямих і переносних значень, взаємодія актуального й віртуального планів словесного комплексу. Подібно до семантики похідного слова загальне значення поетичного виразу має не тільки екстенціональний, а й інтенціональний характер.

Фразотворення в поетичній мові пов'язане з ідіомотворенням, що відбиває процес внутрішнього розвитку фразеологічних мікроконтекстів у напрямку підвищення ступеня фразеологічності й повного осмислення їх як образних одиниць мови. Етимологічно фразотворчим структурам властива референціальність, наявність відосильних значень, а для ідіоматичних побудов характерна спонтанність і нівелювання знакової функції слів-компонентів, ґрунтування головним чином на суб'єктивній асоціативності, підтримуваній дією екстралінгвістичних факторів.

Образно-сміслові єдності, формовані у мові сучасної української поезії, розрізняються як за структурними формами /словосполучка, речення, сполучення речень/, так і за семантичними типами /надслівні образні утворення, ретроспективно зведені до певного тропу чи взаємодії кількох тропів; перифрази і власне символічні поєднання; актуалізовані художні узагальнення на основі автологічних контекстів; образні найменування афористичного різновиду з одночасними актуалізацією і тропічним переносом, взаємодією актуального й переносного або з гібридними тропами в основі/.

Для семантичної типології одиниць поетичної фразеології і афористики поетичної мови важливим є розмежування фігураль-

них засобів в заміщення і суміщення з визначенням активності функціонування окремих структурно-семантичних типів. У поетичній мові розглядуваного періоду велику продуктивність мають насамперед фігури якісного заміщення значень /метафора і метонімія/, а з фігур семантичного суміщення - порівняння та антитеза. Відносно часто використовуються українськими радянськими поетами також і гіперболічні структури.

Одним із шляхів вияву змістового наповнення надслівних образних утворень є тематичний їх аналіз, опис за фразеологічними полями. Конкретний матеріал дослідження засвідчує досить відчутний вплив позамовних чинників /панівна ідеологія мораль тощо/ на зміст образно-сміслових адностей, які висвітлюють нові теми, пов'язані з революцією та соціалістичним будівництвом; значно менше цей вплив помітний у розкритті "вічних" тем мистецтва - смислу людського буття, кохання, поезії. Інерції стильових пошуків, декларативності й ритуальності великої частини поетичних виразів пореволюційної доби протистояли неприйняття нав'язуваних догм і наперед визначених оцінок, творче ставлення до поетичних традицій, зв'язок із народнопоетичною символікою.

Дослідження антиномії традиція - новаторство на рівні фігуральних утворень поетичної мови спрямоване на глибше пізнання кумулятивної функції мови, що виявляється як у відборі з раніше створеного для подальшого використання, так і в поповненні наявних ресурсів образних засобів. Узяті з багатьох джерел численні поетичні фразеологізми та афоризми характеризуються не лише співзвучним духові часу соціально-оцінювальним змістом, а й філософським осмисленням і художньо-естетичною оцінкою різних життєвих явищ. У новій поетичній фразеології та афористичній поетичній мові нерідко переважають морально-ідеологічні вимоги сучасного суспільства, однак у цілому новотвори не протиставляються відповідним традиційним засобам і засвідчують творче використання і розвиток поетичних традицій.

Образні словосполучки і вирази, будучи мовленнєвими утвореннями, мають здатність до закріплення в ролі естетичних знаків і потенційну можливість переходу в систему виражальних засобів мови; реалізація такої можливості залежить від окупності інтра- та екстралінгвістичних факторів. Повною

частиною вони і входять до системи мовних виразових засобів, хоча переважно залишаються на рівні індивідуальної мовотворчості, що не применшує їх пізнавально-естетичного значення та комунікативної ролі.

Плідність процесу поетичного фразотворення ставить перед неографією актуальне завдання відбору поетичних виразів та укладання їх збірників. Особлива потреба відчувається у переміологічних виданнях, які із належною повнотою подали сучасну поетичну афористику, крилаті вислови, постійно створювані в художній мові, образні одиниці, якими має збагачуватися система естетично значущих мовних засобів. В укладанні фразеологічних та афористичних збірників певною мірою можуть бути використані й матеріали реферованої дисертації.

Основні положення дисертаційного дослідження відбито в таких публікаціях:

1. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду: Семантико-типологічний аспект. - Харків: Вища школа, вид-во при Харківськ. ун-ті, 1985. - 172 с.

Рец. У ж ч е н к о В.Д. - Укр. мова і літ. в шк. - 1986. - № 6. - С. 79-80.

2. Особливості слововживання в поетичній мові: Навч. пос. - Харків: ХДУ, 1985. - 68 с.

3. Фразеологія сучасної української мови: Учб. пос. - Харків: ХДУ, 1977. - 62 с. /у співавт./.

Рец. А н д е р ш Й. - Мовознавство. - 1978. - № 4. - С. 84-86.

4. Слово в аспекте лексической сочетаемости // Методи изучения лексики языка / Гацевич Ф.С., Белая А.С. и др. / Отв. редактор А.Д.Зверев. Черновицк. ун-т, 1987. - С. 56-59. Депон. в ИНИОН № 31140 от 11.09.87 г.

5. Поетичний фразеологізм у словесно-образній системі: Постановка питання у зв'язку з концепцією О.О.Потебні // Вісник Харківськ. ун-ту. - № 193. - Вип. 13 /Філологія/. - 1980. - С. 15-19.

6. Поетичні фразеологізми в українській радянській поезії // Культура слова. К.: Наукова думка, 1982. - Вип. 23. - С. 9-13.

7. Поетична фразеологія Т.Г.Шевченка в українській художній мові радянського періоду // Вісник Харківськ. ун-ту / До-

слідження творчості Т.Г.Шевченка та поетики сучасної художньої прози/. - № 256. - 1984. - С. 20-24.

8. Структурно-функціональні різновиди афоризмів // Дослідження з граматичної будови мови: Зб. наук. праць. Дніпропетровськ: Дніпропетр. ун-т, 1988. - С. 90-96.

9. Символіка образно-сміслових єдностей у поетичній мові І.Драча // Культура слова. К.: Наук. думка, 1988. - Вип. 34. - С. 11-15.

10. Афористичність поетичної мови Д.Павличка // Культура слова. К.: Наук. думка, 1989. - Вип. 36. - С. 9-13.

11. Образно-сміслові комплекси як динамічні елементи структури поетического тексту // Структурно-семантичний аналіз художественного тексту: Сб. научн. трудов. Харьков, 1989. - С. 10-12.

12. Українська радянська поезія 1917-21 років // Итоговая студенческая научная конференция...: Тезисы докладов. Изд-во Харьковск. ун-та, 1968. - С. 117-118.

13. Григорій Сковорода в поетичній творчості Павла Тичини // Григорій Сковорода: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження. К.: Наук. думка, 1975. - С. 211-216.

14. Мовні засоби лірики Андрія Малишка: із спостережень над поезіями циклу "Дорога під яворами" // Культура слова. К.: Наук. думка, 1977. - Вип. 13. - С. 42-50.

15. Народнопоетична фразеологія у мові творів Г.Квітки-Основ'яненка // Збірник тез доповідей і повідомлень Респ. наук. конф., присвяченої 200-річчю з дня народження класика української літератури Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. Харків, 1978. - С. 127-128.

16. Латинская поэтическая фразеология в украинской советской лирике // Тезисы докладов научной конференции "Проблемы античной истории и классической филологии". Харьков, 1980. - С. 121 -123.

17. Глибоке і всебічне дослідження творчих можливостей слова: Рец. на кн. В.П.Григор'єва "Поетика слова" // Вісник Харківськ. ун-ту. - № 217 /Поетика. Стиль. Лексикологія/. - 1981. - С. 21-23.

18. Вариантные лексико-фразеологические формы как носители поэтического значения: На материале восточнославянских языков // Вариантность как свойство языковой системы: Тезисы до-

кладов. Ч. 1. М.: Наука, 1982. - С. 120-123 /у співавт./.

19. Народнопоетична фразеологія в сучасних східнослов'янських мовах // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доповідей. Ужгород, 1982. - С. 224-225.

20. К методике изучения лексико-фразеологической сочетаемости // Сочетаемость русских слов как лингвистическая проблема. М., 1983. - С. 6-7 /у співавт./.

21. Н.В.Черемисина. Вопросы эстетики русской художественной речи. К.: Вища школа, 1981 /Рец./ // Филологические науки: НДШ. - 1983. - № 5. - С. 92-93 /у співавт./.

22. Афористичні вислови О.П.Довженка // О.П.Довженко - видатний радянський кінорежисер і письменник: Тези доповідей. Глухів, 1984. - С. 45-46.

23. Поетичний фразотвір і поетична фразеологія // Творча спадщина О.О.Потебні й сучасні філологічні науки: Тези Респ. наук. конференції. Харків, 1985. - С. 85-86.

24. Вкарбована в слово пам'ять про подвиг і славу: Образні узагальнення та афоризми в українській радянській поезії про Велику Вітчизняну війну // Они сражались за Родину: Тезиси научно-теоретич. конференції. Кировоград, 1985. - С. 127-128.

25. А.Д.Григорьева, Н.Н.Иванова. Язык поэзии XIX-XX вв.: Фет. Современная лирика. М.: Наука, 1985 /Рец./ // Русск. яз. в шк. - 1986. - № 4. - С. 113-115 /у співавт./.

26. Символіка контрасту в поетичній фразі В.Поліщука // Тези доповідей і повідомлень респ. літ. читань "Літературний процес на Україні 20-30-х років і творчість В.Поліщука". Ровно, 1987. - С. 70-72.

27. Народнопоетичний символ "зоря" в художній мові О.Гончара // Літературний процес і творча індивідуальність письменника: Тези доповідей наук. конференції. Дніпропетровськ, 1988. - С. 143-145.

28. Образные средства латинского языка в современном художественном понимании мира // Библиограф. указат. НИИЯШ: Серия "Содержание, формы и методы обучения в высшей и средней специальной школе", 1989. - Вып.5. - П.60. - № 44-89, деп. от 11.01.89г.

29. "Апостол правды і науки" // Культура слова. К.: Наук. думка, 1989. - Вып. 37. - С. 14-17.

30. Спостереження над поетичним фразотвором Якова Голова-

цького // Яків Головацький і рух за національне відродження та культурне єднання слов'янських народів: Тези доповідей та повідомлень наук. конференції. Тернопіль, 1989. - С. 120-122.

31. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. К.: Наук. думка, 1987 /Рец./ // Мовознавство. - 1989. - № 2. - С. 71-72 /у співавт./.

32. Особенности семантической структуры фигур замещения: На материале современной украинской поэзии // Лингвистическая семантика и прагматика: Материалы V научн. конференции по проблемам семант. исследований. Москва - Харьков, 1991. - С. 179-181.

33. Контекстуальная актуализация как способ формирования эстетически значимых смысловых единств: На материале украинской поэзии // Традиции Харьковской лингвистической школы: Материалы конференции, посвящ. памяти Ларисы Григорьевны Розвадской. Харьков, 1991. - С. 45-55.

34. Структурно-семантичні типи фразотворчих структур у поетичній мові // А.А.Потебня - исследователь славянских взаимосвязей: Тезисы Всесоюзной научн. конференции. Ч.1. Харьков: ХГУ, 1991. - С. 131-132.

35. Русско-украинский разговорник. - К.: Вища школа, 1992. - С.170-194 /Раздел: Меткость и красота украинского слова. Афористические выражения/ /у співавт./.

36. Конотація іронічності в семантичній структурі образно-сміслові адності // Комическое в мировом литературном процессе XX века /художественная практика и проблемы научного осмысления/: Тезисы докладов и сообщений межгосударств. научн. конференции. Харьков, 1992. - С. 31-33.

Робиня

Подп. к печ. 23.10.92 Формат 60×84^{1/16}. Бумага тип. Печать офсетная. Усл. печ. л. 0
Уч.-изд. л. 2.0 Тираж 100 экз. Зак. № 3669 Бесплатно.

Харьковское межвузовское арендное полиграфическое предприятие.
310093, Харьков, ул. Свердлова, 115.

345851

Ab 26.177

AB 26.177